

МОНІТОРИНГОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

MONITORING STUDY OF SOCIAL EXPECTATIONS OF STUDENT YOUTH AS A SCIENTIFIC PROBLEM

Тетяна Алексєєнко

Tetiana Aliksieienko

Анотація

У статті розглянуто онтологічний зміст соціальних очікувань у міждисциплінарному прояві та відносно основних детермінант; акцентовано в ньому соціально-педагогічний контент; визначено компонентну структуру соціальних очікувань; обґрунтовано методологію та організаційні аспекти моніторингового дослідження соціальних очікувань учнівської молоді як актуальну проблему сучасної України, обумовлену сучасними викликами та потребами наукового прогнозування розвитку соціальної ситуації, його врахування у прикладних дослідженнях; запропоновано етапи та алгоритм технології моніторингового соціально-педагогічного дослідження соціальних очікувань.

Annotation

The article considers the ontological content of social expectations in the interdisciplinary manifestation and in relation to the main determinants; it emphasizes socio-pedagogical content; the component structure of social expectations is determined; the methodology and organizational aspects of the monitoring study of social expectations of student youth as an urgent problem of modern Ukraine are substantiated, due to modern challenges and needs of scientific forecasting of the social situation, its consideration in applied research; the stages and algorithm of the technology of monitoring social and pedagogical research of social expectations are offered.

Ключові слова: соціальні очікування, моніторинг, технологія, алгоритм технології, соціально-педагогічне дослідження.

Key words: social expectations, monitoring, technology, technology algorithm, socio-pedagogical research.

Вступ

Соціальні очікування сучасної учнівської молоді як ресурс соціального конструювання майбутнього життя особистості та успішності держави є соціально-значущою проблемою сучасної України, обумовленою сучасними динамічними процесами зміни соціокультурної ситуації, різновекторністю впливів на свідомість особистості на макро-, мезо- та мікрорівнях, посиленням використання маніпулятивних технологій в умовах гібридної війни та інтенсивного розвитку інформаційного суспільства, а також віковими особливостями і потребами пошуку соціальної та особистісної ідентичності, формування самоідентичності (Self-identity). Соціальні очікування сучасної учнівської молоді потребують моніторингу, узагальнення та осмислення з метою визначення перспективних шляхів їх коригування та врахування у виробленні виваженої молодіжної політики з науково обґрунтованих позицій, у проектуванні проблематики прикладних наукових досліджень, а також здійснення превентивної діяльності, адекватної до існуючих проблем у розвитку окремих особистостей

та тих тенденцій, які є визначальними для розвитку сучасного покоління молоді у відповідь на нові соціальні виклики.

У науковій площині суть дослідження соціальних очікувань сучасної учнівської молоді полягає у: концептуалізації ідеї соціальних очікувань як соціально-педагогічного феномену; отриманні нового знання шляхом зібрання сучасної емпіричної інформації; з'ясуванні основних тенденцій, закономірностей, детермінант їх формування; розробленні науково-методичного забезпечення оптимізації змісту підготовки майбутніх фахівців із соціальної педагогіки і соціальної роботи.

1. Соціальні очікування як наукова проблема

1.1. Онтологічний зміст соціальних очікувань

Соціальні очікування особистості переважно досліджуються у психології, соціальній психології та соціології. В них розкривається онтологічний статус очікувань як «гіпотетичний конструкт» (Х. Хекхаузен), як експектації (О. Скрипченко, Л. Долинська, В. Огороднійчук та ін.), як процес і результат відображення, конструювання соціальної дійсності і психічної регуляції поведінки (І. Попович), як прояв самосвідомості особистості і механізм саморегуляції поведінки (Г. Андреева, М. Боришевський, R. Berns, Т. Титаренко), як складової комунікативно-рольової взаємодії (П. Горностай), як феномен соціального настрою (Ж. Тощенко) та ін.

Примітною ознакою досліджень у психології є те, що соціальні очікування пов'язуються з проблемою самоактивності, розглядаються як базова складова системи регуляції соціальної поведінки особистості. Підґрунтям такого осмислення є положення щодо розуміння очікування як прояву самосвідомості особистості.

Окремі дослідники вважають, що очікування є результатом впливу ідеології та соціальної практики (О. Виноградова, 2016).

Розуміння соціального очікування також інтерпретується у контексті порушених очікувань щодо 2-х базових, але конкуруючих потреб людини: в особистісному просторі та у приналежності до інших; в контексті реагування людини на порушення соціальних норм, яке відображається в особливостях її комунікацій (Дж.К. Бергун, 1978).

У загальному осмисленні онтологічний зміст соціальних очікувань розкривається як орієнтація, проектування особистості на майбутнє в різних аспектах її соціального життя. У процесі соціального становлення і розвитку особистості цей процес може бути як соціально заданим, так і корегованим.

1.2. Системний характер соціальних очікувань, їх детермінація

Соціальні очікування завжди містять системний зміст, в якому проявляється культура суспільства. На цю особливість звертає увагу Т. Парсонс, який зазначає, що особистість у конкретній ситуації не тільки реагує на її стимули, а й сама розвиває відносно них власну систему очікувань, зокрема і в контексті щодо ймовірних реакцій «іншого» на можливі дії «Я», що, в свою чергу, впливає на власні вибори «Я» [4]. На системність соціальних очікувань вказує і той факт, що кожна особистість є не тільки членом окремих малих груп (сім'ї, шкільного класу, друзів), які для неї є референтними, а й перебуває в них одночасно, а також залучена в інші кола соціальної взаємодії, де вона не тільки формує, а й розширює свої уявлення про світ, його можливості та досвід у соціальних досягненнях (як своїх, так і інших) подекуди на різних ціннісних засадах. У міжособистісній та міжгруповій взаємодії різноманітні прагнення, зазвичай, поєднуються в систему взаємних вимог-очікувань – експектацій. Якщо очікування узгоджуються – спостерігається процес розвитку колективу, якщо ні – розвивається протистояння та конфлікт. Таким чином соціальні очікування

особистості впливають на процеси розвитку групи і її внутрішніх комунікацій та мікроклімату, а ці процеси, в свою чергу, здійснюють зворотний вплив на особистість як члена групи. Цей взаємовплив обумовлюється статусом і роллю особистості в групі, її лідерськими якостями, чіткістю переконань, мірою устійливості до впливу інших, відносно її системи сподівань.

Важливим детермінантами формування системи очікувань особистості визначаються мотивація, цілепокладання, особистісні й соціальні норми (джерелами яких є родина, референтні групи, та соціальні норми суспільства, сформовані на основі суспільного ідеалу, чинного законодавства, культурних традицій) – вони виконують роль ціннісних орієнтирів, регуляторів поведінки і діяльності, які доносяться через систему атитюдів, культурних і споживчих патернів, заохочень та санкцій. Відносно санкцій цікаву думку висловлює В. Васютинський, який вважає, що на соціальні очікування особистості впливає тиск соціуму, який забезпечується через дію соціальних норм, соціального контролю, вплив громадської думки. Значущі інші дають особі як почуття психологічної захищеності, так і здійснюють на неї психологічний тиск у вигляді встановлення певних обмежень і наперед визначених іншими спрямувань щодо майбутньої діяльності чи способу життя, у такий спосіб задаючи певні вектори розвитку і функціонування особистості [1, 38]. Ця теза знаходить розвиток і в думці І. Сушкова щодо деперсоналізації особистості, яку він характеризує як одночасним проявом ознаки та підлягання (залежності) особистості від тиску соціуму. І в цьому І. Сушков вбачає не тільки можливості адаптації особистості, але і ризики її дезадаптації [6].

Разом з тим, вважаємо важливим і розуміння і того, що соціальні очікування завжди містять варіативні значення, які є ознакою їх дуалізму як першооснови буття людини. Варіативність (дуалістичність) виявляється в ідеальних уявленнях та в усвідомленні реальних можливостей, залежно від рівня домагань, рольової позиції та рольової поведінки особистості відносно її системи сподівань. У контексті цього є підстави класифікувати й вивчати соціальні очікування як ідеальні і як реально-досяжні. Перші формуються під впливом термінальних цінностей, другі – під впливом інструментальних цінностей.

На змістові та динамічні характеристики соціальних очікувань особистості впливають розширення знань про себе (свої можливості, здібності), про інших, про соціальну успішність та шляхи її досягнення, ціннісні ставлення до життя та свого майбутнього (його якості).

2. Моніторинг соціальних очікувань підростаючої особистості: соціально-педагогічний підхід

2.1. Методологія й організація моніторингу соціальних очікувань учнівської молоді

Проблема соціальних очікувань викликає особливий інтерес в інтерпретації педагогічної науки (соціальної педагогіки), яка дозволяє розкрити онтологічний зміст феномену у контексті ціннісно-сислової сфери особистості, що знаходить відображення у соціально-моральній позиції та рольовій поведінці особистості, як відображення соціальних проєкцій і її самопроєктування на очікуване майбутнє, адже вони тісно пов'язуються з особливостями виховання і рівнем соціального розвитку особистості, її соціальними домаганнями, а також умовами середовища перебування, які формують та детермінують ціннісний зміст очікувань і можливості їх реалізації. Нездатність особистості ставити перед собою цілі та окреслювати майбутні перспективи позбавляють осмисленої мотивації до якості життя, а нереалізованість соціальних очікувань можуть причинити життєву кризу або ж дезорієнтацію у самопроєктуванні, слугувати підґрунтям для розвитку девіантної, асоціальної поведінки, депресивних станів та суїцидальних настроїв.

Наукова обґрунтованість запропонованого дослідження обумовлена покладеними в її основу соціальними теоріями: теорії систем (Т. Парсонс), теорії ролей (Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Парсонс, Е. Гофман,), теорії мотивації (А. Маслоу), теорії соціалізації; концептуальними ідеями вітчизняного і зарубіжного досвіду здійснення моніторингових досліджень, створення й апробації діагностичних методик, розроблення алгоритму моніторингу; адекватністю методів дослідження; достатньою вибіркою.

За нашим уявленням, найбільш доцільними в даному дослідженні сприймаються такі методологічні підходи: системний, комплексний, аксіологічний – вони здатні забезпечити цілісність та розкрити ціннісний зміст соціальних очікувань, їх обумовленість різними факторами (віковими, соціально-культурними, середовищними, особистісними).

У розробленні основних концептів моніторингового дослідження необхідне врахування структури соціальних очікувань, яка за нашим баченням містить когнітивно-ціннісний, емоційно-мотиваційний та поведінково-діяльнісний компоненти.

З метою аналізування емпіричних даних моніторингу соціальних очікувань як багатомірного явища доцільно використовувати факторний аналіз з використанням групи методів математичного обрахунку, графічного представлення та змістовної інтерпретації даних експерименту, в основу яких покладається геометрична інтерпретація коефіцієнтів кореляції перемінних.

Організація дослідження потребує чіткої вибірки респондентів (достатньої кількості учнів, вікової групи, регіональної й територіальної представленості, гендерної репрезентативності) та експериментальної бази (різних типів освітніх закладів), з'ясування особливостей соціальних очікувань сучасної учнівської молоді та мотивації до них щодо власного майбутнього, відносно Батьківщини, системи освіти, сім'ї, референтних груп, щодо інших значимих та їх узгодженості, у системі рольових очікувань, як атрибуту соціальної поведінки, соціальної дії, ціннісного ставлення шляхом зібрання й узагальнення сучасної емпіричної інформації, її гендерного, регіонального, середовищного аналізу; визначення пріоритетів, ціннісних орієнтацій та з'ясування основних тенденцій, закономірностей, детермінант їх формування.

Мета дослідження – виявлення нових знань щодо закономірностей і тенденцій в соціальних очікуваннях сучасної учнівської молоді в містах і селах України, здійснення їх регіонального та гендерного аналізу.

2.2. Технологія моніторингу соціальних очікувань учнівської молоді

Вивчення особливостей соціальних очікувань серед сучасної учнівської молоді потребує вироблення технології моніторингу, упровадження якої в системі освіти передбачає збір даних, їх обробку, аналіз та інтерпретацію з метою забезпечення суспільства об'єктивною та значущою інформацією про відповідність процесів і результату соціального дозрівання сучасної молоді потребам українського суспільства, соціальним змінам та прогнозованим тенденціям розвитку України як держави.

У здійсненні моніторингу визначено три етапи:

1. *Теоретико-пошуковий*: Зміст – теоретичний аналіз проблеми у вихідних позиціях; розробка алгоритму проведення моніторингу; пошук бази дослідження, шляхів отримання емпіричних даних; визначення елементів репрезентативності; розробка діагностичного інструментарію; пілотний експеримент.

2. *Експериментально-практичний*: конструювання та експериментальна перевірка діагностичних методик; констатувальний зріз; здійснення моніторингу; опрацювання експериментальних даних.

3. *Узагальнювально-впроваджувальний*: опрацювання експериментальних даних, узагальнення отриманих результатів дослідження, їх інтерпретація, оформлення в

презентаційні матеріали та очікуванні кінцеві результати, їх упровадження у соціально-педагогічну практику.

Технологія моніторингу соціальних очікувань забезпечується її чітким алгоритмом, а саме:

- 1) визначення мети і завдань дослідження;
- 2) визначення цільової групи та організаторів дослідження;
- 3) визначення пріоритетних концептів моніторингової програми;
- 4) створення системи показників;
- 5) розроблення інструментарію;
- 6) вимірювання та попереднє оцінювання;
- 7) визначення особливостей, детермінант, встановлення закономірностей у статистичному розподілі;
- 8) формулювання висновків;
- 9) вироблення пропозицій.

Заклучення

Соціальні очікування мають складну розгалужену та ієрархічну систему, яка може формуватися під впливом різних детермінант та мати різні стратегії прояву у змістовному контексті, моделях поведінки і діяльності. Їх вивчення з використанням технології моніторингу дозволить не тільки мати об'єктивне уявлення про особливості соціального розвитку, соціальні настрої та домагання сучасної молоді, визначати закономірності та тенденції, а й здійснювати прогнозування подальших соціальних процесів.

Висновки та рекомендації за результатами проведення наукового дослідження можуть бути використані у: прикладних дослідженнях, розробленні інноваційних технологій соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю, адекватних до завдань їх соціального розвитку, труднощів самовизначення та сучасних викликів; оновленні змісту підготовки педагогів та соціальних працівників у системі закладів вищої та післядипломної освіти; широкому інформуванні громадськості щодо виявленого стану в соціальних очікуваннях, установках і ціннісних орієнтаціях учнівської молоді.

Література

1. Васютинський В.О. Психологічні виміри соціальності: монографія. К.: Золоті ворота, 2010. 120 с.
2. Методика розробки інструментарію моніторингових досліджень [С.С. Євтушенко, І.В.Капустін, С.В.Клімова]. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2012. 95 с.
3. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / За заг.ред. О.І. Локшиної. К.: «К.І.С.», 2004. 128 с.
4. Parsons T. The Structure of Social Action. N-Y.1937. 384 p.
5. Попович І.С. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Том I. Випуск 44. С.138-143.
6. Сушков И.Р. Психологические отношения человека в социальной системе. М.: Ин-т психол. РАН, 2008. 412 с.

Information about the author:

Tetiana Alieksieienko – Doctor of Education, Associate Professor, Institute of Education Problems, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-2060-2354